

قرائت‌های مختلف از مفهوم شهادت

سیدعبدالحمید ضیایی

خردادماه ش ۲۵، فروردین و اردیبهشت ۸۷

مفهوم شهادت، امری هرمنوتیکال و ابعادین است و این وصف ویژه باعث شده که منشأ تفاسیر، قرائت‌ها، تلقی‌ها و تأویل‌های متنوع و متعدد واقع شده و معروض کنکاش‌ها و پنداشت‌های گوناگون قرار گیرد. در این پژوهش، کوشش بر آن است تا پس از تبیین اجمالی پدیده دفاع مقدس و ویژگی‌های آنان و رویکردهای مختلف نسبت به آن مفهوم شهادت را که معروض تلقی‌ها و قرائت‌های متعدد و متنوعی واقع شده است، در معرض تحلیل و مقایسه قرار دهیم.

* جنگ و صلح در نگاه فیلسوفان: در فلسفه یونان، فیلسوفانی از قبیل ارسطو و افلاطون، به رغم این‌که جنگ را تحسین نمی‌کنند اما حقانیت آن را پذیرفته و خواه به شکل دفاعی و خواه تهاجمی، آنگاه که منافع دولت شهر ایجاب کند، آن را واجد مشروعیت شمرده‌اند. ارسطو غایت جنگ را صلح می‌دانست. استمرار بررسی و تحلیل مسأله جنگ را می‌توان در تفکر فیلسوفان آلمانی به ویژه کانت، هگل و نیچه پی گرفت. کانت در کلیت تفکر خود بامیلیتاریسم (نظامی‌گری) و کاریست قوه قهریه مخالفت ورزیده و هدف عقلانی هر جنگ را صلح می‌شمارد. هگل برای جنگ خصوصیت تعالی دهنده قائل است. به نظر وی، جنگ‌های داخلی ناشی از تعارضات بین جامعه مدنی و جامعه سیاسی بوده و چون هیچ‌گونه حکم‌گزار میان ملت‌ها وجود ندارد، واپسین چاره برای تسویه اختلافات میان کشورها زور است. هگل از خصیصه متمکن‌کننده خشونت دفاع می‌کنند. به نظر نیچه، جنگ باید بی‌رحمانه و عاری از ترحم باشد تا نتیجه حاصل شود. وی تسلیم در برابر تنعم و رفاه را مانع بزرگی برای انسان دانسته و به زعم او، باید رنج کشیدن و مردن را آموخت و جنگ بهترین آزمون، مسابقه‌ای عادلانه و بی‌طرفانه و تنها رقابت ممکن است.

* پدیدارشناسی دفاع مقدس: پیش از پرداختن به پدیده دفاع مقدس لازم به یادآوری است که در مطالعات جنگ پژوهی، رویکردهای متفاوتی نسبت به آن وجود دارد که به صورت زیر دسته‌بندی می‌شود:

الف) رویکردهای روان‌شناختی و بیولوژیک که جنگ را به انگیزه‌های ذاتی نسبت داده. در رویکرد روان‌شناختی می‌توان به نظریه تهاجم (تین برگن) و پرخاشجویی (اریک فروم) و نیز رویکرد روانکاوانه فروید اشاره کرد.

ب) رویکردهای جامعه‌شناختی؛ در این رویکرد، جنگ محصول کنش اجتماعی شمرده شد. مهم‌ترین رویکرد جامعه‌شناختی در باب جنگ را باید دارونیسیم اجتماعی دانست. که بر اساس آن اجتماعات بشری از طریق رقابت با یکدیگر پیشرفت کرده و تکامل می‌یابند. این نظریه، جنگ را پدیده‌ای لازم در جهت تکامل تمدن بشری می‌شمارد. در بحث از دفاع مقدس پاره‌ای از مبانی نظری مورد مطالعه قرار می‌گیرند که هم شیوه تحلیل آنها غیر ایدئولوژیک است و هم مفاهیم آمادگی برای مرگ، نظم، انجام، روحیه و... گستردگی کمتری نسبت به دفاع مقدس داشته‌اند. ارزش‌های دفاع مقدس نیز نوعی ارزش اجتماعی تلقی می‌شوند که در مقطع زمان خاصی به سطح ارزش ملی - مردمی رسیده‌اند و در جریان اشاعه فرهنگی باید به راهکارهایی مانند زمینه‌سازی برای اهمیت‌یابی این ارزش‌ها از طریق تبیین مبانی عقلانی آنها و معانعت از تقلیل و فروکاستن ارزش‌های دفاع مقدس از سطح ملی - مردمی به سطح ارزش‌های حزبی و جناحی اشاره کرد.

* ریشه‌شناسی مفهوم شهادت: شهید و شهادت از ریشه «شهد» مشتق شده که به معنی حضور، مشاهده، معاینه، گواهی ادراک و خبر قاطع به کار می‌روند. شهید در اصطلاح فقهی به مجاهد با نفس، ثابت قدم در دین، طالب علم، مدافع از جان، مال، ناموس و غریب اطلاق می‌شود. در باب وجه تسمیه شهید در قرآن می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: شهید همراه پیامبر در روز قیامت بر امت‌های گذشته گواهی می‌دهد و شهید در نزد خدا حاضر است و ملکوت و ملک خدا را مشاهده می‌کند.

* قرائت انسان‌شناختی از شهادت: نخستین و آخرین پژوهشی که در باب قرائت انسان‌شناسانه جامعه‌شناختی از شهادت انجام شد، اثری در خور توجه از اریک بوتل است که در رساله این پژوهش‌گر، فرض بنیادین بر این است که تلاشی شدن پیوند اجتماعی حاصل از ظهور ناگهانی تجدد در جامعه ایران در دوره شاهنشاهی و شکست واضح انقلاب سفید که صدها هزار روستایی و رشکسته را به شهرها کشانید، باعث واکنشی یکپارچه در درون جامعه شد. به اعتقاد بوتل، مفهوم شهادت ارتباط مستقیم با احساس گناهکاری دارد، از یک سو فشار جامعه‌ای که در آن امیال، آلودگی و ناپاکی فراوان است و از سوی دیگر شهادت تنها راهی است که فرد را از احساس شک و گناه می‌رهاند. و از همین جا بوتل در تحلیل و صیای شهدا، تعبیر بسیجیان از سنگر به روزنه‌ای به بهشت را نیز مویدی بر مدعای خود می‌داند.

* قرائت عرفانی از مفهوم شهادت: در نگاه عارفان، سلوک عرفانی را می‌توان به سه دوره مرحله شریعت، ظرفیت و حقیقت تقسیم‌بندی و تفکیک کرد. عرفای راستین، سیر و سلوک و طی منازل و مقامات عرفانی را در متن جامعه و همراه با خلق و البته به سوی حق معنی می‌کنند و در عین عمل به جهاد اکبر و طی عالی‌ترین مرحله باور، ادراک شهودی را در جهاد اصغر و نیل به شهادت فی سبیل الله جست و جو می‌کنند. در جهان‌شناسی عرفانی، شهادت محصول محبت و معرفت است. نیل آمدن عارف به معرفت تفضیلی و تفصیلی از خداوند، وی را آماده جهش ایمانی ساخته و در این مرحله، شهادت همچون پلی برای نیل به لقای حضرت معشوق تلقی شده و رخ می‌نماید. در دیدگاه عرفانی، شهادت نه مرگی ساده و معمولی بلکه اوج مرگ آگاهی آدمی و نفی حالت حیات و انتخابی در بزنگاه واقعه است.

* قرائت جامعه‌شناسانه از شهادت: شهادت امری است که در ارتباط با انسان، موضوعیت طرح می‌یابد. انسان نیز در جامعه و تاریخ زیست می‌کند؛ بنابراین شهادت نمی‌تواند امری جدا از تاریخ و اجتماع باشد. دورکیم نظریه‌اش را در باب علل و انگیزه‌های خودکشی بر پایه اصل همبستگی اجتماعی پایه‌ریزی کرد. تعریف وی از خودکشی عبارت است از مرگی که به طور مستقیم یا غیر مستقیم از عمل مثبت یا منفی قربانی کردن خویش ناشی می‌شود؛ به گونه‌ای که قربانی می‌داند آن عمل، نتیجه را به بار خواهد آورد. انواع خودکشی از دیدگاه دورکیم عبارتند از:

الف) خودکشی خودخواهانه؛ ب) خودکشی دگرخواهانه؛ ج) خودکشی آنومیک یابی (هنجاری)؛ د) خودکشی قدرگرایانه خودکشی‌های گروه الف، ج و د، ربطی به مبحث شهادت ندارد و صرفاً نوع ب ارتباطی نه چندان وثیق با این مفهوم دارد به جهت این‌که فرد بین منافع خود و منافع گروه تعارضی نمی‌بیند. خود را فدای جمع می‌کند. مهم‌ترین ایرادی که به نظریه دورکیم وارد است. این‌که این نظریه ذاتاً نوعی تفکر کارکردی و نظم‌گرایانه است که توجه و التفات جدی این به تغییرات و تحولات اساسی ندارد و اعتنایی به ارزش‌های دینی یا اجتماعی در بروز ایثار ندارد.

مژارش‌گر: محمدباقر محمدی منور

زندگی و فهم زندگی

کفت وگو با: غلامحسین ابراهیمی دینانی

اطلاعات: ش ۲۳۱۹۶، ۸۷/۲/۲۹

بازتاب اندیشه ۹۸

مژارش‌ها

زندگی مقوله‌ای عینی، جدی و در عین حال گسترده و ذو ابعاد است که می‌تواند از زوایای گوناگون مورد بحث، محض و فکر قرار بگیرد. علاوه بر مباحث اصلی که همواره از ذات